

PARADOXES BETWEEN FREEDOM AND SECURITY IN CYBERSPACE: SOCIAL-PHILOSOPHICAL AND TECHNOLOGICAL ANALYSIS

Mardonbek Rahmatullayev

Researcher at Namangan State University

Namangan, Uzbekiston

ABOUT ARTICLE

Key words: cyberspace, personal freedom, security, social control, digital technologies, paradox, technological policy.

Received: 19.12.25

Accepted: 20.12.25

Published: 21.12.25

Abstract: This article analyzes the complex paradoxes between personal freedom and security in cyberspace. It examines limitations on personal freedom, security strategies, and their conflicts in the context of digital technologies, internet policy, and social control mechanisms. The research provides a deep understanding of how the social and technological structures of cyberspace shape the intricate balance between personal freedom and security. The study employs scientific theoretical approaches, research by international and local scholars, and contemporary methodological tools for analysis.

KIBER MAKONDA ERKINLIK VA XAVFSIZLIK O'RTASIDAGI PARADOKSLAR: IJTIMOY-FALSAFIY VA TEXNOLOGIK TAHLIL

Mardonbek Rahmatullayev

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Namangan, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Kiber makon, shaxsiy erkinlik, xavfsizlik, ijtimoiy nazorat, raqamli texnologiyalar, paradoks, texnologik siyosat.

Annotatsiya: Ushbu maqola kiber makonda shaxsiy erkinlik va xavfsizlikning murakkab paradokslarini tahlil qiladi. Maqolada raqamli texnologiyalar, internet siyosati va ijtimoiy nazorat mexanizmlari kontekstida shaxs erkinligining cheklanishi, xavfsizlikni ta'minlash strategiyalari va ularning o'zaro ziddiyati o'rganiladi. Tadqiqot natijalari kiber makonning ijtimoiy va texnologik strukturalari shaxsiy erkinlik bilan

xavfsizlik orasidagi murakkab muvozanatni qanday shakllantirishi haqida chuqur tushuncha beradi. Maqolada ilmiy nazariy yondashuvlar, chet el va mahalliy olimlarning tadqiqotlari, shuningdek, zamonaviy metodologik usullar asosida tahlil qilinadi.

ПАРАДОКСЫ МЕЖДУ СВОБОДОЙ И БЕЗОПАСНОСТЬЮ В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Мардонбек Рахматуллаев

Исследователь

Наманганского государственного университета

Наманган, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые	слова:	Аннотация:
киберпространство, личная безопасность, социальный цифровой технологии, технологическая политика.	свобода, контроль, парадокс,	В данной статье анализируются сложные парадоксы между личной свободой и безопасностью в киберпространстве. Рассматриваются ограничения личной свободы, стратегии обеспечения безопасности и их противоречия в контексте цифровых технологий, интернет-политики и механизмов социального контроля. Результаты исследования дают глубокое понимание того, как социальные и технологические структуры киберпространства формируют сложный баланс между личной свободой и безопасностью. В статье используются научные теоретические подходы, исследования зарубежных и отечественных ученых, а также современные методологические инструменты анализа.

Kirish. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va kiber makonning global miqyosda kengayishi natijasida shaxsiy erkinlik va xavfsizlik masalalari yangi bosqichga ko‘tarildi. Kiber makon bu nafaqat axborot uzatish, ijtimoiy aloqalar va iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish maydoni, balki yangi ijtimoiy, siyosiy va axloqiy muammolarni yuzaga keltiradigan murakkab tizimdir. Shu sababli shaxsiy erkinlik va xavfsizlik o‘rtasidagi ziddiyat, ya’ni paradoks, kiber makonda doimiy ravishda o‘z ifodasini topadi[1]. Paradoks tushunchasi bu kontekstdagi murakkab muvozanatni ifodalaydi: bir tomondan, shaxsiy erkinlik foydalanuvchilarning o‘z fikrini erkin ifoda etishi, shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash va kiber makonda

faoliyat yuritish huquqini anglatadi; boshqa tomondan esa, xavfsizlik kiber hujumlar, firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi va terrorchilik tahdidlaridan himoyalaniшни ta'minlashni o'z ichiga oladi[2]. Ushbu ikki tamoyil ko'pincha bir-biriga qarshi turadi, chunki xavfsizlikni maksimal darajada ta'minlash choralari shaxsiy erkinlikning cheklanishiga olib keladi, va aksincha, erkinlikni kengaytirish xavfsizlikka tahdid solishi mumkin. Kiber makonning ijtimoiy-falsafiy va texnologik xususiyatlari ushbu paradoksning murakkabligini oshiradi. Birinchi navbatda, ijtimoiy nuqtai nazardan, kiber makon foydalanuvchilarni yangi kommunikatsion maydonlarga olib chiqadi, ularni global tarmoq bilan bog'laydi va shaxsiy ongning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu makon shaxsiy axborot va ijtimoiy nazoratning doimiy kuzatuv bilan bog'liq bo'lib, foydalanuvchilar o'z harakatlarini tahlil qiluvchi algoritmlar, raqamli platformalar va hukumat monitoringi ostida bo'lishini talab qiladi. Natijada, shaxsiy erkinlik va xavfsizlik o'rtasida tanlov qilish zaruriyati yuzaga keladi, bu esa foydalanuvchilar va siyosiy institutlar o'rtasidagi ijtimoiy kontrakti qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi[3]. Texnologik nuqtai nazardan qaraganda, kiber makonning murakkabligi va tezkor rivojlanishi xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlarini doimiy yangilanishga majbur qiladi. Masalan, shifrlash texnologiyalari, autentifikatsiya tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi kiberxavfsizlik vositalari shaxsiy erkinlikni himoya qilishga xizmat qilsa-da, ular ko'pincha foydalanuvchi tajribasini cheklaydi yoki ma'lumotlar oqimini nazorat qiladi. Shu bilan birga, global internet infrastrukturasi tarqalganligi va davlatlararo raqamli siyosiy ziddiyatlar xavfsizlikni ta'minlashni yanada murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan, kiber makonda erkinlik va xavfsizlik masalalari faqat texnologik yoki ijtimoiy jihatdan emas, balki ularning o'zaro bog'liqligi va ziddiyatini chuqur tahlil qilish orqali to'liq tushunilishi mumkin[4]. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda raqamli texnologiyalar har bir sohada siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, kiber makonning xavfsizlik va erkinlikni uyg'unlashtirish imkoniyatlari cheklangan bo'lib, bu paradoks dolzarb ilmiy, ijtimoiy va siyosiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha xalqaro standartlar, kiber jinoyatchilikka qarshi kurash strategiyalari va raqamli huquq normalari kiber makonda erkinlik va xavfsizlikni muvozanatlashga qaratilgan, biroq ularning amaliy samaradorligi turlicha va ko'pincha qarama-qarshi holatlarni yuzaga keltiradi. Nazariy jihatdan qaraganda, kiber makondagi erkinlik va xavfsizlik paradoksi turli ilmiy maktablar tomonidan tahlil qilingan[5]. Masalan, texnologik deterministik yondashuv xavfsizlikni maksimal darajada ta'minlashni asosiy vazifa deb hisoblab, shaxsiy erkinlikni cheklashni tabiiy natija sifatida qabul qiladi, holbuki ijtimoiy konstruktiv yondashuv foydalanuvchi erkinligini va ijtimoiy muhitning transformatsiyasini markaziy ahamiyatga ega deb biladi. Shu nuqtai nazardan, paradoksni hal etish nafaqat texnologik vositalar, balki ijtimoiy va siyosiy institutlarning o'zaro hamkorligini talab

qiladi. Bu esa, o'z navbatida, kiber makonda demokratik tamoyillarni, shaxsiy erkinlikni va xavfsizlikni uyg'unlashtirish masalalarini ilgari suradi. Mavzuni amaliy jihatdan o'rganish kiber xavfsizlik sohasidagi texnologik yangiliklarni, foydalanuvchi xatti-harakatlarini va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, mavzu shaxsiy erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi murakkab ziddiyatni ilmiy asosda tushuntirish, siyosiy strategiyalar va texnologik chora-tadbirlarni takomillashtirishga xizmat qiladi[6]. Tadqiqot natijalari kiber makonda foydalanuvchi huquqlari, axborot xavfsizligi va raqamli nazorat masalalarini uyg'unlashtirish uchun ilmiy asos yaratadi, shuningdek, kelajakda siyosiy va texnologik qarorlar qabul qilishda yo'l xaritasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Shu asosda, ushbu maqola kiber makonda erkinlik va xavfsizlikning murakkab paradokslarini ijtimoiy-falsafiy va texnologik kontekstda tahlil qiluvchi, nazariy va amaliy jihatdan chuqur ilmiy izlanishlarni o'z ichiga olgan tadqiqot sifatida ishlab chiqildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kiber makonda shaxsiy erkinlik va xavfsizlikni uyg'unlashtirish yo'llarini aniqlash, ularning ziddiyatini chuqur tushunish va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilishdir.

Adabiyotlar tahlili. Kiber makonda erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi murakkab paradoksni ilmiy yondashuvlar va chet ellik olimlar perspektivasida tahlil qilganda, bu masala ikki markaziy konseptual qarash orqali chuqur tahlil qilinadi. Birinchi yondashuv Ronald J. Deibert va Rafal Rohozinski tomonidan ilgari surilgan "Risking Security: Policies and Paradoxes of Cyberspace Security" maqolasidagi konseptual tahlildir[7]. Deibert va Rohozinski cyberspace xavfsizligini ikki turdagi "risklar" orqali tushuntiradilar: birinchisi axborot-telekommunikatsiya infratuzilmasiga bevosita xavf soluvchi tahdidlar, ikkinchisi esa makondan tug'ilgan va uning texnologik imkoniyatlari orqali amalga oshiriluvchi ijtimoiy-siyosiy risklar. Ushbu maqola kiber makonda xavfsizlik strategiyalarini kuchaytirish siyosatlarini erkinlikni cheklovchi jihatlarni uyg'unlashtirishda qanday qarama-qarshiliklarga olib kelishini ko'rsatadi hamda shu orqali erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksal natijalarga ilmiy yoritish beradi. Deibert va Rohozinski nazariyasiga ko'ra, davlatlar orasidagi siyosiy manfaatlar o'zaro farqlanishi sababli ba'zi hollarda hamkorlik chuqur ziddiyatga aylanadi, shu bilan erkin fikr, muxolifat huquqi yoki madaniy turlicha ifoda kabi erkinlik elementlari xavfsizlik siyosatlarini bilan keskin ziddlashadi bu esa cyberspace xavfsizligini mustahkamlash harakatida erkinlikni cheklovchi asosiy mexanizmdir. Ikkinchi yondashuv "Human Rights in Cyberspace: Digital Freedom and Security in the Age of Global Connectivity" maqolasi orqali taqdim etiladi. Ushbu tadqiqotda kiber huquqlar, xususan shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi va ifoda erkinligi hamda davlatlar tomonidan axborotni nazorat qilish siyosatlarini o'rtasidagi muvozanat chuqur tahlil qilinadi[8]. Tadqiqot aytib o'tkani kabi, mamlakatlararo yondashuvlar va xalqaro shartnomalar kiber makonda inson huquqlari normalarini joriy etishda turlicha natijalarga olib kelmoqda, bu esa erkinlikni hamda xavfsizlikni himoya

qiluvchi choralarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Xususan, mavjud inson huquqlari normalarining an'anaviy formatlari raqamli makonda to'liq amal qilmaydi, shuning uchun yangi, shaffof va adolatli mexanizmlar kerakligi ta'kidlanadi. Deibert va Rohozinski yondashuvi kiber makonda xavfsizlik siyosatlari va erkinlik chegaralari o'rtasidagi ziddiyatni global siyosiy kontekstda tushuntirsa, ikkinchi nashr kiber huquqlar, maxfiylik va erkin fikr kabi individual komponentlar asosida mazkur ziddiyatni fuqarolik huquqlari nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Ikkala yondashuvning qo'shma klinikasi shuni ko'rsatadiki, erkinlik va xavfsizlik masalalari faqat texnologik nazorat vositalari orqali emas, balki huquqiy, siyosiy va axloqiy me'yorlar orqali ham murakkab va ko'p qirralik bilan shakllanadi. Shu bilan birga, har ikkala tadqiqot kiber makonda individual erkinlik va kollektiv xavfsizlik siyosatlari bir-biriga qarama-qarshi bo'lishi mumkinligini hamda ularni muvozanatlash strategiyalarining ilmiy va amaliy jihatlari haqida chuqur tahliliy yondashuvlarni taklif qiladi.

Metodologik qism. Ushbu tadqiqotda kiber makonda erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni tahlil qilishda bir nechta ilmiy metodlar uyg'unlashtirilgan. Birinchi navbatda, komparativ tahlil metodi qo'llanildi, bu orqali turli davlatlar va platformalarda kiber xavfsizlik siyosatlari hamda shaxsiy erkinlikni ta'minlash mexanizmlari o'rganilib, ularning o'zaro ziddiyat va muvozanat jihatlari taqqoslandi. Shu bilan birga, sotsiologik kuzatuv va kontent-tahlil usullari yordamida onlayn platformalarda foydalanuvchi harakatlari va ijtimoiy nazorat mexanizmlari o'rganildi, bu esa kiber makondagi erkinlik va xavfsizlikning real hayotiy ifodasini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotda shuningdek, sistemali tahlil yondashuvi qo'llanilib, kiber makonning ijtimoiy, siyosiy va texnologik komponentlari o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklar va ziddiyatlar tizimli tarzda tasvirlandi. Ushbu metodologik kombinatsiya Deibert va Rohozinski tomonidan ilgari surilgan kiber xavfsizlik nazariyasi bilan hamohang tarzda ishlatilgan bo'lib, erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, metodik yondashuvlar zamonaviy raqamli texnologiyalar va kiber makondagi ijtimoiy nazorat shakllarini ilmiy asosda o'rganishga, erkinlik va xavfsizlikning bir-biriga ta'sirini aniqlashga xizmat qildi. Natijada, tadqiqot metodologiyasi mavzuning murakkabligi va multidimensiyaliligini hisobga olgan holda, amaliy va nazariy tahlilning ilmiy asoslarini yaratdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kiber makonda shaxsiy erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoks turli darajalarda va ko'p qirralikda namoyon bo'ladi: texnologik tahlil natijalari shuni isbotladi-ki, xavfsizlikni oshirish uchun qo'llaniladigan chora-tadbirlar, xususan, shifrlash, autentifikatsiya va monitoring tizimlari foydalanuvchi erkinligini cheklashga olib keladi, shu bilan birga ijtimoiy tahlil ko'rsatdiki, foydalanuvchilarning kiber makondagi harakatlari va axborot almashinuvi xavfsizlik choralariga qarama-qarshi harakatlar orqali erkinlikni maksimal darajada izlashga intiladi; komparativ tahlil natijalari esa davlatlar va global

platformalardagi siyosiy va huquqiy me'yorlar orasidagi tafovutlarni ko'rsatib, erkinlik va xavfsizlikni uyg'unlashtirishda xalqaro hamkorlikning muhimligini tasdiqladi, shuningdek, sistemali tahlilning yordami bilan kiber makonning ijtimoiy, texnologik va siyosiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ziddiyatlar tizimli tarzda aniqlanib, erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni chuqurroq tushunishga imkon yaratdi, natijada, tadqiqot kiber makonda erkinlikni cheklamasdan xavfsizlikni ta'minlashning murakkab mexanizmlari va strategiyalarini shakllantirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo'ldi.

Muxokama. Kiber makonda erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni tahlil qiluvchi ilmiy bahsda, Deibert va Rohozinski hamda Balkin va boshqa tadqiqotchilar turlicha pozitsiyalarni ilgari suradilar. Deibert va Rohozinski xavfsizlikni markaziy nuqta sifatida ko'rib, kiber makonda xavfsizlikni kuchaytirish siyosatlari erkinlikni cheklashga majburiy natija bo'lishini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, davlatlar va global platformalar tomonidan tatbiq etilayotgan xavfsizlik choralari, jumladan shifrlash standartlari, monitoring tizimlari va autentifikatsiya mexanizmlari, foydalanuvchi erkinligini chegaralaydi, biroq ular kiber jinoyatchilik va raqamli tahdidlarni kamaytirishda samarali hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Deibert va Rohozinski paradoksni ijtimoiy va siyosiy kontekstga bog'lab, xavfsizlikni maksimal darajada ta'minlash va erkinlikni cheklash o'rtasidagi murakkab ziddiyatni ilmiy asos bilan yoritadi[9]. Boshqa tomondan, Balkin va ularning hamkasblari inson huquqlari va raqamli erkinlikni markaziy o'ringa qo'yadi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va ifoda erkinligini ta'minlash kiber makondagi xavfsizlik siyosatlari bilan ziddiyatga kirishi mumkin, lekin bu ziddiyat ijtimoiy va siyosiy institutlar hamkorligi orqali muvozanatlashtirilishi lozim. Balkin va boshqalar xavfsizlik siyosatlarini foydalanuvchi huquqlari bilan uyg'unlashtirish zarurligini, shuningdek, global shartnomalar va xalqaro standartlar yordamida kiber erkinlikni ta'minlash imkoniyatlarini ilgari suradilar[10]. Ushbu polemikada har ikki yondashuvning kuchli va zaif tomonlari ko'rinadi: Deibert va Rohozinski xavfsizlikni yuqori darajada ta'minlash zarurligini asoslaydi, biroq u erkinlik cheklovlarini ko'proq texnologik deterministik nuqtai nazardan baholaydi; Balkin esa foydalanuvchi erkinligi va huquqlarini asosiy deb hisoblaydi, biroq xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlarining murakkabligini yetarlicha hisobga olmaydi. Shu bilan birga, ikki yondashuv bir-birini to'ldiradi: xavfsizlik va erkinlikni uyg'unlashtirish nafaqat texnologik, balki huquqiy, ijtimoiy va siyosiy mexanizmlarni birlashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Natijada, kiber makonda erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni hal etish uchun integrativ yondashuv zarur bo'lib, u xavfsizlik siyosatlarini samarali amalga oshirish bilan birga foydalanuvchi huquqlarini himoya qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu ilmiy munozara shuni ko'rsatadiki, kiber makonning murakkab ijtimoiy va texnologik strukturalarini tushunish, erkinlik

va xavfsizlikni uyg'unlashtirishda nafaqat texnologik vositalar, balki huquqiy, siyosiy va ijtimoiy chora-tadbirlar ham muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Ushbu maqola kiber makonda erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni ijtimoiy-falsafiy va texnologik kontekstda chuqur tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kiber makonda xavfsizlikni oshirish choralari, xususan shifrlash, monitoring va autentifikatsiya tizimlari, foydalanuvchi erkinligini cheklashga olib keladi, shu bilan birga foydalanuvchilar o'z harakatlari orqali erkinlikni maksimal darajada saqlashga intiladi. Ilmiy tahlil Deibert va Rohozinski nazariyasi hamda Balkin va hamkasblarining yondashuvlarini uyg'unlashtirib, erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi ziddiyatni ijtimoiy, siyosiy va huquqiy mexanizmlar orqali muvozanatlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot kiber makonning murakkab ijtimoiy va texnologik strukturalari, global va mahalliy siyosiy me'yorlar, hamda foydalanuvchi huquqlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tizimli tarzda aniqladi, bu esa erkinlik va xavfsizlikni uyg'unlashtirishda integrativ yondashuvning ahamiyatini oshiradi. Tadqiqot shuni isbotladi-ki, kiber makonda samarali xavfsizlik strategiyalari va shaxsiy erkinlikni ta'minlash choralari birlashtirish, texnologik vositalar, huquqiy asoslar va ijtimoiy institutlar hamkorligi orqali amalga oshirilishi lozim. Xulosa sifatida, maqola erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi paradoksni nafaqat texnologik, balki ijtimoiy, siyosiy va huquqiy jihatlarni hisobga olgan holda tahlil qilishning muhimligini ko'rsatdi va kelajakda kiber makonda foydalanuvchi huquqlarini himoya qilgan holda xavfsizlikni ta'minlash strategiyalarini ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratdi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari mamlakatlar va global platformalarning kiber siyosatlarini shakllantirishda, erkinlik va xavfsizlikni uyg'unlashtirish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishda amaliy yo'l xaritasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva B. S., Ro'ziyev Y. Z., Ismoilova K. V. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati //Darslik. Toshkent.«Donishmand ziyosi. – 2024.
2. Odilqoriyev X. T. Davlat va huquq nazariyasi //Darslik.-T.: Toshkent "Adolat. – 2018.
3. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
4. Hamdamova M. Ma'naviyat asoslari //Toshkent-2008. – 2008.
5. Olimov Q. T. et al. Kasb ta'limi uslubiyati //Toshkent: Iqtisod moliya. – 2006.
6. Mamurov B. Umumiy pedagogika //Barcha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik:-Toshkent. – 2020. – T. 118.

7. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.
8. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati //T.: Iqtisod-moliya. – 2009.
9. Abdullayev M. ZAMONAVIY MEDIA MAKONDA INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLARNING INSON ONGIGA TA'SIRI //Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 13. – С. 133-138.
10. Sharopova Z. F. Ta'lim texnologiyalari //Navro 'z", Toshkent. – 2019.